

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO
JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Praha

Bydlí naproti škole

Pochází-li někdo z Moravy, přejde dost možná název příspěvku bez povšimnutí. Jinak ovšem bude čtenář, tedy za předpokladu náležité úrovně komunikační kompetence v češtině, s určitostí detekovat chybnou pádovou koncovku jména, resp. výskyt nezvyklého pádu – genitivu namísto očekávaného (a spisovného) dativu: *Bydlí naproti škole*. Jak to ale s oním „nesprávným tvarem” vlastně je?

Podnikněme pro získání uspokojivé odpovědi alespoň malý exkurz do citlivé, složité a nanejvýš polemické problematiky jazykové správnosti a chyby.

Jen málokterá lidská činnost je tak nerozlučně a nevyhnutelně spjata s chybami, čili s nejrůznějšími nežádoucími (a z komunikačního hlediska různě závažnými) odchylkami¹ od jazykové normy², jako učení se přirozenému jazyku, lhotejno, zda mateřskému³ či cizímu, a jeho řečovému užívání. K. Hausenblas v této

¹ Ovšem pozor – ne každá odchylka musí být nutně pokládána za chybu. Nebývají za ni považovány kupř. různé aktualizace, čili nevšední umělecké užití jazykového výraziva. K. Hausenblas (in K. Hausenblas – J. Kuchař a kol., 1979) v tomto smyslu rozebírá Holanovo poetické vyjádření *MLčím vás, jabloně!* v básni *Smrt umírajícího v sadě* ze sbírky *Vanutí*. Připomínám i název Kohoutovy hry *Sněžím* apod.

² Poznáváme, že pojetí normy není jednotné (viz J. Hrbáček, 1994, I. Nebeská, 1996 aj.). Starší, dalo by říci preskriptivní, pojetí spatřovalo v normě předpis, závazný návod k náležitému užívání jazyka. Novější koncepce (k níž lze řadit i většinu protagonistů klasického období Pražského lingvistického kroužku) chápalo normu jako vnitřní (systémovou) zákonitost, jako objektivní vlastnost jazyka, kterou je možné pouze zjišťovat a popisovat – srov. výstižný výrok J. Chloupků: „*Norma je současný stav jazykové struktury*.” (uvedeno podle J. Hrbáčka, 1994, s. 76). V současnosti bývá norma situována mezi systém jazyka (langue) a mezi jeho řečové užívání (parole); poukazuje se na společensky závaznou (konvencionalizovanou) povahu jazykového systému – na normu se pohlíží jako na systém závazných realizací příslušného jazyka, které jsou přijímány dotyčným jazykovým společenstvím.

³ Stačí jen vzpomenout nekončících patálií s náležitým českým pravopisem (psaní *i/y*, velkých písmen, souhláskových skupin, slov cizího původu, interpunkce aj.), se spisovnými – nikoliv kolokviálními – koncovkami apod.

souvislosti poukazuje na zajímavý jev z psychologie, a sice že u člověka vyvolávají negativní jevy zpravidla větší pozornost než jevy pozitivní (srov. i povahu mnohých zpráv v bulvárním tisku):

Veřejnost, běžní uživatelé jazyka mívají vyhraněnější představy o jazykových chybách než o jazykové správnosti, existují také jednoznačnější názory na to, co je chyba, než na to, co je správné (Hausenblas, Kuchař a kol. 1979, s. 169).

A poznatek z praxe: výslovnostní chyba (např. ze strany cizinců učících se česky) bývá mnohdy vnímána hůře než chyba gramatická; empiricky je rovněž možné vysledovat u různých národů odlišné tolerování chyb (nebo, chcete-li, nestejnou míru zdrženlivosti a pochopení) jinojazyčných mluvčích. Češi, alespoň starší generace, ale např. i Francouzi, zejména Pařížané, jsou v tomto ohledu poměrně dosti rigorózní, protipól představují obvykle velkorysí mluvčí angličtí. Jaké zkušenosti máte Vy?

Co je tedy chyba⁴ a co je naopak správné? Bylo by to na dlouhé a polemické povídání, tak alespoň jednou větou.

V našem prostředí se někdy rozlišuje chyba v užším a v širším smyslu. Chybou v užším pojetí, která vzniká z celé řady různorodých příčin⁵, se dostáváme k široce strukturované problematice odchylky od standardu (od spisovné češtiny), a to na všech jazykových rovinách a plánech. To ovšem naráží na stále živou a po celá desetiletí nedořešenou otázku role úzu při kodifikaci prestižní variety českého jazyka (viz blíže M. Hrdlička, 2012 aj.). Za jazykovou chybu v širším smyslu se považuje odchylka od systému národního jazyka vůbec (jde o prohřešek, kterého by se dospělý rodilý mluvčí ve své mateřštině nedopustil).

Tolik tedy elementární klasifikace.

Celá záležitost je ale složitější. Domnívám se, že je třeba zohledňovat i příslušnou varietu českého národního jazyka. Z tohoto důvodu, co se formálního tvarosloví týče, navrhuju (srov. Hrdlička 2012) následující třídění morfologických forem:

- a) Morfologické tvary systémové – mám na mysli formy, které jsou buď v souladu se (současnou) kodifikací normy spisovné češtiny, nebo v souladu s normou toho kterého strukturního útvaru českého národního jazyka (obecná čeština, jisté nářečí). Je tedy zřejmé, že jeden a týž morfologický tvar (třeba *Jde do školy* / *De do školy*) může být integrální součástí několika strukturních variet, v tomto případě češtiny spisovné a češtiny obecné, nikoliv však již útvarů jiných – kupř. nářečí z oblasti Slovácka, kde by se řeklo *Ide do škole*.

⁴ O druzích a příčinách chyb z hlediska lingvodidaktického srov. blíže M. Hrdlička, 2012, s. 101n.

⁵ Patří mezi ně např. pronikání obecněčeských a nářečních prvků do spisovného jazyka, nedodržování spisovného systému slovtvorby, různé kontaminační procesy (týkající se českých prepozic, spojek atd.), viz M. Jelínek (2001).

- b) Morfologické tvary nesystémové – míním jimi „cizorodé“, resp. nesourodé, systémové tvarotvorné formy z jiného strukturního útvaru českého jazyka. Z perspektivy standardu, tedy češtiny spisovné⁶, by jimi byly formy nespisovné, kolokviální, např. *před dvouma roky*⁷; z pozice obecné češtiny by jimi byly zase formy spisovné (*před dvěma rokama*)⁸ atd.

- c) Morfologické formy defektní – pokládám za ně nesystémové odchylky od normy strukturních útvarů češtiny (např. *Jde do školech* aj.).⁹

Pokud jde o jazykovou správnost, bylo by velmi podnětné sledovat její genezi. V minulosti byla vztahována k čistotě jazyka, k jeho historické přímočarosti a pravidelnosti, k respektování kodifikace spisovné normy atd. V. Mathesius (1932) nadřazoval pojmu jazyková správnost jazykovou vytržbenost, tj. míru, do níž je spisovný jazyk propracován jako prostředek literární, vědecké a jiné komunikace. Zdůrazňoval současně, že podmínkou kultivovanosti nemusí být vždy nutně spisovnost, s čímž nezbývá než souhlasit.

Ale zpátky k českým předločkám. V čem tedy mnozí Češi proti spisovné normě hřeší?

Jejich typické řečové poklesky lze rozdělit do tří základních oblastí:

- a) Velmi často užívají souřadného spojování předložek (pomocí interpunkčního znaménka, tedy čárky, anebo spojky) pojících se s různými pády, přičemž mluvčí užívá vazbu posledně uvedené prepozice: *Sejdeme se před, nebo po obědě?* (*Sejdeme se před obědem, nebo po něm?*); *Hádali se před, na i po výletě*. (*Hádali se před výletem, na něm i po něm*).

Podobným případům je třeba se v oficiální komunikaci spíše vyhýbat, přestože v některých výpovědích užití jméno rozdílným předložkovým vazbám vyhovuje, srov. *Závodníci jeli střídavě po i proti větru*.

- b) Zejména v případě některých předložek dochází velmi často (někdy dokonce s velkou převahou) k užívání neadekvátního (resp. nespisovného) pádu: nejvíce se to týká prepozice *mimo*, která vyžaduje akuzativ (*Ředitel je tento týden mimo republiku; Otevřeno denně mimo sobotu; Vjezd zakázán mimo dopravní obsluhu*). Pod vlivem konkurenční, významově velmi blízké a výrazně frekventovanější předlož-

⁶ Upozorňuji, že někteří bohemisté a lingvisté (Fr. Čermák, V. Cvrček aj.) tyto termíny za synonymní nepovažují.

⁷ Sem by také spadalo užití genitivu v názvu příspěvku, což je pro jinojazyčného mluvčího rozhodující.

⁸ V takových případech, v nichž nedochází v rámci českého národního jazyka ke střídání jazykových kódů (*code switching*), nýbrž k jejich různému doporučenému míšení (*code mixing*), se u nás uvažuje o běžné mluvě jako o nestrukturním útvaru, viz např. Fr. Daneš (1997).

⁹ Jako kuriózní případ ze své pedagogické praxe uvádím situaci, v níž došlo ze strany jedné neslovanské mluvčí k časování podstatného jména. Větu *Já hledat divadlo* z cvičení zaměřeného na časování sloves typu *dělat* dotyčná mluvčí upravila na *Já hledat divadlám*...

ky *kromě+G* se však ve stále větší míře (a to i v mnohých veřejných nápisích) uplatňuje „analogická“ kontaminovaná vazba s genitivem i po prepozici *mimo*, zejména ve významu místním a časovém, viz výše. Dokonce tak často, že podle mých poznatků genitiv již převážil, a nabízí se tudíž otázka, zda v daném případě už nezačít uvažovat nikoliv o chybě, nýbrž o nové vývojové tendenci,¹⁰ která bude postupem času prohlášena za spisovnou.

Zajímavou kauzou je řečová distribuce předložky s místním významem *proti*, event. *naproti* – v jejím případě je očekáváno užití spisovného dativu (viz výše), avšak mnozí moravští mluvčí, jak mám nesčetněkrát ověřeno, ji užívají s genitivem¹¹. Včetně mě. Její spojení s dativem *mi*, jako rodilému Moravanovi, zní naprosto neústrojně, nepřirozeně, asi tak, jako kdyby se řeklo třeba *Jdeš dnes do kinem?* (místo *do kina?*). A tak když cvičím její užití na semináři formální morfologie s našimi jinojazyčnými bohemisty, musím se opravdu velmi koncentrovat, abych v jejím spisovném uplatnění nechyboval.

Za zmínku stojí v této souvislosti i některé regionální předložkové zvláštnosti a odchylky.

Onehdy mi jedna zoufalá učitelka ze základní školy na Mělnicku sugestivně líčila její marný boj proti hromadnému a neodnaučitelnému užívání časové předložky *o+L* s tamním uzuálním akuzativem. Její svěřenci (i jejich zákonní zástupci) prý pronesou bez uzardění třeba *Pojedeme tam (v)o víkend, (v)o prázdniny; Stalo se to (v)o přestávku* aj. Na Ostravsku je prý zase možné zaslechnout prepozici *kvůli+D* s genitivem: *Kvůli čeho se pohádali?* Další příkladů by se jistě dalo zaznamenat ještě podstatně více.

- c) Pro současnou běžnou mluvu je příznačné užívání některých předložek v rozporu s jejich sémantikou. Jako významově oslabená (až sémanticky prázdná) se hojně vyskytuje příčinná předložka *díky+D*. Její řečová distribuce dílem významu prepozice odpovídá (*Udělal to jen díky jejich pomoci*), podstatně větším dílem však nikoliv: *Díky neštěstí zahynulo na sto lidí...* Taková praxe není podle mého soudu v pořádku.

Zmiňovaná prepozice ovšem není jediná – srov. další příklad typu *Oženil se během prázdnin* (namísto náležitě *o prázdninách*) apod.

Pokusil jsem se ukázat, že je v oblasti užívání českých předložek nemálo věcí v pohybu. Postupem času uvidíme, které z naznačených tendencí jsou skutečně životaschopné a které se prosadí i které jsou naopak povahy spíše efemérní.

¹⁰ Podobně je tomu s předložkou *via* (přes), která se má v češtině pojit s nominativem (jako některé další předložky cizího původu, např. *versus, kontra, í la*): *Letím do Madridu via Barcelona*. V úzu však po zmíněné předložce (opět pod vlivem jejího dominujícího českého ekvivalentu) převažuje akuzativ.

¹¹ Obdobně je tomu kupř. v ruštině a v polštině.

Literatura

- Daneš Fr., 1997, Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: Fr. Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 12–24.
- Hausenblas K., Kuchař J. a kol., 1979, *Čeština za školou*. Praha: Panorama.
- Hrbáček J., 1994, *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Karolinum.
- Hrdlička M., 2012, *Jazyková chyba a práce s ní v jazykovém vyučování*. In: *Čeština – cílový jazyk a korpusy* (K. Šebesta – S. Škodová, eds.). Liberec: Technická univerzita v Liberci, s. 89–108.
- Hrdlička M., 2015, *O čem vypovídají české předložky* [v tisku].
- Jelínek M., 2001, *Co je to jazyková chyba?* In: *Profesor Hauser jubilující*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, s. 75–85.
- Mathesius V., 1932, *O požadavku stability ve spisovném jazyce*. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura*, eds. B. Havránek – M. Weingart. Praha: Melantrich, s. 14–31.
- Nebeská I., 1996, *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha: Karolinum.